

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

Trócsányi Sára: Adatvédelem és/vagy nyilvánosság
Az egykori állambiztonsági iratok kezelése Németországban

A nyilvánosság előtt megjelenők közül sokan – politikusok és véleményformálók – hivatkoznak rá, de szinte alig akad olyan, aki valóban tudná, hogy mit is jelent a „német példa”: az egykori állambiztonsági iratok kezelésére vonatkozó törvény. Tanulmányunkban ezt kívánjuk összefoglalni.

1. Harc az iratokért – rendszerváltoztatás az NDK-ban

Az állambiztonsági szervezetnek, mint a kelet-német diktatórikus rendszer szimbolikusan és a valóságban is legerősebb fegyverének felszámolása iránti vágy már az 1989 őszi első tüntetéseken kifejezésre jutott. A transzparenséken feltűnt az „Erich in den Strafvollzug!”¹ és a „Stasi in die Produktion!”² jelszó. Itt-ott hallani lehetett az akták megnyitásának követelését is annak ellenére, hogy valójában senki sem tudta, mit is tartalmaznak ezek a dokumentumok. Azt azonban mindenki tudta, hogy az SED³-t és az állambiztonsági szervezetet úgy lehet hatalmától eredményesen megfosztani, ha nemcsak a hatalmi szervezetet, hanem az információs monopóliumot is felszámolják. Az akták megsemmisítése, vagy beláthatatlan időkre való zárolása a hatalom birtokosainak befolyását nem csökkentette volna, hiszen az áldozatokban megmaradt volna a bizonytalanság és bizalmatlanság. A felelősök (ott is) könnyen és jól tudtak hazudni. Ehhez tartozik, hogy a Stasi felszámolása csak akkor vezethet eredményre, ha ismertté válhat az állami és társadalmi életet behálózó szervezet is. Ennél fogva az MfS felszámolásának története tulajdonképpen a tevékenységének feltárására irányuló harc volt.

Az 1989. november 13-án Hans Modrow vezetése alatt hivatalba lépő új kormány ugyan az Állambiztonsági Minisztériumot átkeresztelte Nemzetbiztonsági Hivatallá, ezzel azonban csak azt érte el, hogy a szerv neve a népnyelvben Stasi-ról Nasi-ra változott. A politikai hatalom megingott, az uralkodó párt központi bizottsága és a politikai bizottsága lemondott. Néhányukat még aznap, másokat – így Erich Mielke-t, aki több mint három évtizeden keresztül töltötte be az állambiztonsági miniszteri tisztséget – néhány nap múlva letartóztatták.

Ugyanekkor terjedt a hír a lakosság körében, hogy több helyen látták, ahogy megrakott teherautók jártak éjjel-nappal a szovjet laktanyákba és repülőterekre, aktákat szállítottak a zúzdákba és a fűtőházakba. December 3-án az emberi jogi szervezetek felhívást tettek közzé, melyben ellenőrző bizottságok megalakítását javasolják, melyek az Állambiztonsági Minisztérium aktáinak megsemmisítését megakadályozzák. Azonban nem telt bele egy nap és az első körzeti Stasi-hivatalt a polgárok elfoglalták Erfurtban. Ezt követte másnap többek között Eisenach, Gera, Jena, Lipcse, Rostock, és harmadnap újabb városi hivatalok elfoglalása. Bár a hangulat nem volt nyugodt, mindenütt erőszak nélkül sikerült a célt elérni olyannyira, hogy az állambiztonságiak egy része elöljáróikkal szembehelyezkedve a tüntetők iránti szolidaritását is kimutatta.

December 7-én ült először össze a Központi Kerekasztal Berlinben, mely első határozatainak egyikében felszólította a kormányt, hogy azonnal készítsen és hozza nyilvánosságra azt az intézkedési tervet, mellyel a belügyminisztérium biztonsági erői és a nemzetbiztonsági szolgálatok minden szerve minden szinten ellenőrzés alá kerül annak érdekében, hogy a dokumentumok és bizonyítékok megsemmisítését meg lehessen akadályozni és ezek manipulációját ki lehessen zárni. Ugyanekkor döntött a Kerekasztal arról is, hogy az elektronikus adathordozókat meg kell semmisíteni. Az elektronikus adathordozók magukban

1 Erich-et (mármint Honeckert, a Német Szocialista Egységpárt főtitkárát) börtönbe!

2 Stasi-t a termelésbe!

3 Sozialistische Einheitspartei Deutschland – Német Szocialista Egységpárt

hordják azt a veszélyt, hogy az egyébként is jogellenesen felvett adatok eszközei lehetnek az áldozatokkal szembeni újbóli visszaélésnek, mivel – mint mondták – a világ egyetlen számítógépe sem védhető idegen titkosszolgálatok ellen. Ez az indoklás sajnálatosan jól tükrözi a témával kapcsolatos (egyébként érthető) paranoiát és a (szintén érthetően) felfokozott érzelmeket. A döntés tehát megszületett, annak hibás voltát ma már az akkori szereplők is elismerik⁴.

Tárgyaláson, tüntetéseken és sztrájkokon keresztül vezetett el az út 1990. január 15-ig, amikor a megyei emberi jogi mozgalmak küldöttsége felvetette a berlini Stasi-központ felszámolását. A Normannenstrasse-n elterülő hatalmas épületegyüttest még aznap elfoglalták és a berlini bizottság megkezdte működését. Az iratokért folytatott harc első csatáját a polgárok megnyerték.

A második lépés az iratok sorsának jogi szabályozása volt, melyet az 1990. márciusában (először szabadon) megválasztott Volkskammer tett meg – erről a későbbiekben még részletesen szólunk.

A jelenlegi szabályozáshoz vezető út harmadik – döntő – csatája azonban még messze volt a győzelemtől. A Volkskammerben folyó törvényalkotási vitában merült fel először az az igény, hogy a törvény váljék az egyesítési szerződés részévé. E tekintetben azonban a berlini és a bonni kormány egységes volt, szemben a Volkskammer döntésével és polgárok nyilvánvaló többségének akaratával: egyikük sem akarta ezt a törvényt. El kell oszlatni azt a – PDS⁵-től származó – legendát, hogy a Stasi-iratok kezelésére vonatkozó hatályos törvényt a nyugatiak erőltették volna a keletiekre. A hivatalban lévő kelet-német belügyminiszter is az akták megsemmisítése mellett érvelt mondván, hogy azok megmérgezik az emberek közötti kapcsolatot. Javaslatára szerint csak a rehabilitációhoz és a büntetőeljáráshoz volna szabad az iratokat felhasználni, de ebben az esetben is legfeljebb fél-háromnegyed évig, és azt követően meg kell azokat semmisíteni. A kormányok megegyeztek abban, hogy az iratok ugyan jelenlegi helyükön maradhatnak, de a szövetségi levéltár elnökének igazgatása alá kerülnek és azokból az érintettek csak akkor kaphatnak információt, ha az jogaik érvényesítéséhez elengedhetetlen és halaszthatatlan. A lakosság többségének akaratát és a Volkskammer egységesen meghozott döntését a tárgyaló kormányok továbbra is ignorálták. A döntés miatti elkeseredés oda fajult, hogy szeptember 4-én emberi jogi aktivisták – köztük a Volkskammer több képviselője – elfoglalták a Stasi berlini központját. Követelésük ekkor már egyértelműen kiterjedt a törvénynek az egyesítési szerződésbe való felvételén túl az érintettek iratmegismerési jogára. „Ezt az épületet csak az irataimmal a hónom alatt hagyom el”- jelentette ki Bärbel Bohley, a egykor ellenzék legendás és nagy tekintélyű alakja. A belügyminiszter birtokháborítás miatt feljelentést tett, és a Volkskammer elnökének közbenjárására állították csak le a kiürítési eljárást. A kormányok azonban továbbra is makacsul tartották magukat korábbi álláspontjukhoz, mígnem szeptember 11-én éhségstrájkba léptek az épület elfoglalói és példájukat Lipcsében és Drezdában is követték. A Volkskammer képviselői is kinyilvánították egyetértésüket a házfoglalókkal. A tárgyalófelek végül kénytelenek voltak engedni és az egyesítési szerződésbe szeptember 18-án bekerült az a kiegészítés, mely szavatolja, hogy az egykor állambiztonsági szolgálatok által hátrahagyott iratok sorsát az össznémet jogalkotó rendezni fogja.

2. Az egyesítési szerződés rendelkezései

A szövetségi jogalkotáshoz vezető első lépést jelentette annak elérése, hogy a két német állam egyesítési szerződésének⁶ része lett szövetségi levéltári törvény módosítása, mely kimondja,

4 Id. Poppe, Ulrike: De Bürgerbewegung und die Sicherung der Archive
In: Das Stasi-Unterlagen-Gesetz im Lichte von Datenschutz und Archivgesetzgebung
(szerk.: Unverhau, Dagmar) Lit Verlag, Münster, 1998.

5 A kelet-német utódpárt

6 Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands, 31. August 1990

hogy a Német Demokratikus Köztársaság egykori állambiztonsági szolgálata által jog- és alkotmányellenesen felvett személyes adatok egész Németország polgárainak nagy részét érinti. Ezeknek az iratoknak a megőrzése, használata és biztonságos őrzése az alapjogokba való jelentős beavatkozás miatt átfogó törvényi szabályozást igényel az össznémet jogalkotótól. A szerződő felek ajánlják a jogalkotó testületeknek, hogy vegyék figyelembe azokat az alapelveket, melyeket a Volkskammer 1990. augusztus 24-én, az egykori Állambiztonsági Minisztérium által hátrahagyott iratokban lévő személyes adatok biztonságáról és felhasználásáról alkotott törvényben kifejezett. A belépéstől mindaddig az iratok kezelésére a következő szabályok vonatkoznak:

Az egykori állambiztonsági szervek mindazon adatai és iratai, melyek személyes adatot tartalmaznak, a végleges törvényi szabályozásig a szövetségi kormány különleges megbízottjának őrizetébe kerülnek annak érdekében, hogy a jogosulatlan hozzáférést megakadályozza. A különleges megbízottat az NDK minisztertanácsának javaslata alapján, a Volkskammer támogatásával a szövetségi kormány nevezi ki.

A fenti adatokat és iratokat a megállapodás zárta, és törlésüket megtiltotta. Nagy eredménynek tekintették a keleti tárgyalóküldöttség tagjai azt, hogy az iratok – noha azok a megállapodás szerint a szövetségi levéltár anyagába tartozónak tekintendők – továbbra is eredeti őrzési helyükön maradhatnak. Személyes adatot csak abban az esetben szabad az iratokból továbbítani és felhasználni, amennyiben az elengedhetetlen és halasztást nem tűr, a következő célból:

- ◆ az érintettek rehabilitálása és jóvátételi igényének érvényesítése;
- ◆ annak megállapítása, hogy hivatásos, vagy hálózati személyként együttműködött-e az Állambiztonsági Minisztériummal, vagy annak utódszervével
  - a parlamenti képviselő, vagy képviselő-jelölt beleegyezése esetén,
  - a közszolgálatban továbbfoglalkoztatott személy egyidejű tájékoztatás esetén,
  - a közszolgálatba lépő személy és a biztonsági átvilágítás alá vontak beleegyezésük esetén;
- ◆ az egykori Állambiztonsági Minisztérium tevékenységével összefüggésben elkövetett bűncselekmények üldözése;
- ◆ a levél-, posta- és távközlési titok védelméről szóló törvényben foglalt bűncselekmények felderítése és üldözése.

A fenti célok elérése érdekében a különleges megbízott az illetékes hatóságoknak felvilágosítást nyújt. Az iratokba való betekintés csak akkor engedélyezhető, ha a tájékoztatás a megadott cél eléréséhez nem elégséges.

Az érintettek rehabilitációs és jóvátételi igényeik érvényesítése céljából, valamint személyiségi jogukat fenyegető veszély esetén, amennyiben ez jogaik védelme érdekében halaszthatatlanul és elengedhetetlenül szükséges, tájékoztatást kérhetnek az őket érintő adatokról. A tájékoztatást természetesen úgy kell megadni, hogy az harmadik személyek jelentős méltánylást érdemlő érdekeit ne sértse.

Az egyesítési szerződéshez kapcsolódóan további tárgyalások nyomán 1990. szeptember 18-án megegyezett⁷ a két német állam kormánya abban, hogy elvárják az össznémet jogalkotótól, hogy az NDK egykori állambiztonsági szervei által hátrahagyott iratok kezeléséről szóló törvényben kifejezésre juttatott alapelveket figyelembe vegye. Szintén elvárják, hogy a jogalkotó biztosítsa azokat a feltételeket, melyek lehetővé teszik az egykori Állambiztonsági minisztérium tevékenységének politikai, jogi és történeti feldolgozását. Szükségesnek tartják, hogy az érintettek – természetesen a harmadik személyek védendő érdekeinek figyelembe vételével – mielőbb megkapják a tájékoztatáshoz való jogot. A kormányok szükségesnek

---

⁷ Vereinbarung zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik zur Durchführung und Auslegung des am 31. August 1990 in Berlin untezeichneten Vertrages zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands

tartják azt is, hogy ennek az anyagnak a végleges szabályozására irányuló törvényhozási munka az egyesítést követően mielőbb kezdődjék meg.

3. A Volkskammer törvénye

Az utazási szabadság kihirdetésével 1989. november 9-én képletesen és a valóságban is leomlott a berlini „antifasiszta védőfal”⁸. Az 1989 őszén lezajlott tüntetések nyomán a keletnémet vezetés kénytelen volt belátni, hogy az állambiztonsági szolgálat addigi rendszere nem tartható fenn. A hatalom átalakításának első és óvatos lépéseként a korábban Nemzetbiztonsági Hivatallá⁹ (AfNS) átnevezett Állambiztonsági Minisztérium feladatát 1989. december 14-én a minisztertanács a 6/18a/89 számú határozata¹⁰ alapján megalakult új – hírszerző és alkotmányvédő – titkosszolgálat vette át és egyúttal a határozat feloszlatta az AfNS-t. A szerv megszüntetését 1990. június 20-ig be kellett fejezni.

Az egykor állambiztonsági szervek tevékenységének megismeréséhez vezető első – bár apró, de – érdemi rendelkezést a már szabad NDK minisztertanácsának az az 1990. május 16-i határozata¹¹ jelentette, mely az egykor állambiztonsági szervek munkatársait és hálózati személyeit feloldja a titoktartási kötelezettség alól. Ennek értelmében a hivatásos alkalmazottakat az ügyészek, illetve a bűnügyi rendőrség tagjaival szemben a nyomozás keretein belül nem köti a titoktartás. Hasonlóan az előbbiekhöz hatályos a kötelezettség feloldása az MfS-nek illetve az AfNS-nek az NDK alkotmányát sértő tevékenységét, annak szervezetét és munkáját érintő vizsgálatok tekintetében a Volkskammer parlamenti vizsgálóbizottságával, a kinevezett kormánybizottsággal és más a területet érintő vizsgálóbizottsággal szemben. A hálózati személyeket a nyomozó hatóságok előtti vallomástétel mellett feljogosítja arra, hogy választásuk szerint bárkinek beszámoljanak tevékenységükről. Azonban a hatósági meghallgatást kivéve egyetlen egykori hálózati személy sem kötelezhető arra, hogy az MfS-sel kapcsolatos tevékenységéről számot adjon. Mindkét csoportra vonatkozik ugyanakkor az a kötelezettség, hogy nyilatkozataik harmadik személyek személyiségi jogait nem sérthetik.

A titkosszolgálati és hírszerző szolgálati területekhez tartozókra vonatkozóan az államtitok megtartásának kötelezettsége továbbra is fennmarad.

A Volkskammer 1990. augusztus 24-én a törvényt egyetlen ellenszavazattal és néhány tartózkodással fogadta el az egykori Állambiztonsági Minisztérium (MfS)¹² és utódszerve, a Nemzetbiztonsági Hivatal által hátrahagyott iratokban lévő személyes adatok védelméről szóló törvényt. A jogszabály kihirdetésével, 1990. szeptember 9-én lépett hatályba¹³.

A szabályozás elsődleges célja az a mindenki számára világos és elfogadható követelés volt, hogy a diktatúra állambiztonsági szolgálatának tevékenysége megismerhetővé váljék. A törvény céljai között ennek megfelelően elsőként szerepel az, hogy az egykori MfS/AfNS tevékenységének politikai, történeti és jogi feldolgozását biztosítsa és elősegítse. A szolgálatok tevékenységéről való addigi ismeretek szükségessé tették ugyanakkor azt is, hogy a jogszabály biztosítsa, hogy az egyes embert megóvja attól, hogy a róla az egykori MfS/AfNS által gyűjtött személyes adatok illetéktelen felhasználása által a személyiségi érintő jogai korlátozva legyenek. A törvény további célja, hogy az egykori MfS/AfNS kezelésében lévő személyes adatokhoz való hozzáférést a rehabilitációhoz lehetővé tegye, az MfS/AfNS tevékenységével összefüggő büntetőeljárás keretén belül az iratok bizonyítékként rendelkezésre álljanak, valamint az MfS/AfNS által gyűjtött személyes adatok használatának és biztosításának parlamenti ellenőrzését biztosítsa.

A törvény értelmében személyes adatok egy meghatározott, vagy meghatározható természetes

8 Der antifaschistische Schutzwall – a berlini fal hivatalos elnevezése

9 Amt für Nationale Sicherheit

10 Beschluss über die Bildung des Nachrichtendienstes der DDR und des Verfassungsschutzes der DDR

11 Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, 1990. május 22.

12 Ministerium für Staatssicherheit

13 Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, 1990. szeptember 9.

személynek (érintett) az egykor MfS/AfNS irataiban található, vagy abból megszerezhető személyes, vagy tárgyi viszonyainak adatai.

A központi és a tartományi irattárakban dolgozók tevékenységük megkezdésétől titoktartásra kötelezettek. Ez a kötelezettség tevékenységük befejezését követően is fennáll. Személyes adat csak a törvényben meghatározott céloknak megfelelően adható ki.

Az érintettnek – amint azt a célok meghatározásában láthatjuk – még nem biztosítja a jogalkotó az iratok megismerésének jogát, azonban ha az érintett tényleges támpont alapján valószínűsíti, hogy ő a személyes adatok felhasználása miatt kárt szenvedett, az indítvány megtételének időpontjában kárt szenved, vagy egy ilyen kár bekövetkezése fenyeget, akkor adatairól írásbeli kérelemre felvilágosítást kaphat. A tájékoztatási kötelezettséget korlátozza, vagy érvényteleníti, ha a tájékoztatás harmadik személy jelentős jogi érdekével, vagy más államok érdekével szembenállna, vagy folyamatban lévő nyomozást hátráltathatna. Elutasítás esetén fel kell az érintettet világosítani arról, hogy az illetékes adatvédelmi biztoshoz fordulhat. Ha az érintett a tájékoztatás kézhezvétele után a személyes adatok helyességét vitatja, azt ezekben az iratokban jelezni, vagy egyéb módon rögzíteni kell, illetve az érintett ellenkező állítását csatolni kell az iratokhoz. Már itt megjelenik az az adatvédelmi elveken alapuló, de levéltári szempontból elfogadhatatlan szabály, hogy különleges esetben az érintett indítványa alapján lehetséges az iratokban a személyes adatok törlése. Nem lehet törölni, ha feltételezhető, hogy a törlés érintettnek, vagy harmadik személynek védendő érdekét korlátozza.

Az iratokat tudományos célra fel lehet használni, ha ez a tudományos kutatáshoz szükséges, a kutatási terv végrehajtása közérdekből, vagy tudományos érdekből jelentősen meghaladja az érintett védendő érdekét és a kutatás célja más módon nem, vagy csak aránytalan ráfordítással volna elérhető.

A személyes adatok felhasználását az iratokat kezelő illetékes megbízott írásban engedélyezi. Az engedélyben meg kell jelölni a felhasználók körét, a személyes adatok jellegét és terjedelmét, az érintettek körét és a kutatási tervet, valamint tartalmaznia kell az adatvédelmi fogalmakról való felvilágosítást is. Az engedélyt nem szabad megadni, ha a személyes adatokkal való visszaélésnek fennáll a veszélye.

A tudományos kutatást folytatóknak gondoskodni kell arról, hogy az adatok felhasználása csak a megadott célnak megfelelően, valamint az e kutatástól különböző tudományos kutatásoktól személyileg, térben és szervezetileg elkülönülve történjék. A személyes adatokat mihelyt a kutatás lehetővé teszi anonimizálni kell. Addig is elkülönítve kell kezelni azokat az ismertetőjeleket és adatokat, amelyek alapján egy meghatározott személy személyes, vagy tárgyi viszonyai beazonosíthatók.

Személyes adat – a magyar adatvédelmi törvényből már megismert szabályokhoz hasonlóan – csak akkor hozható nyilvánosságra, ha abba az illetékes megbízott írásban beleegyezett, továbbá ha az érintett beleegyezett, vagy ha az a kortörténeti kutatás eredményeinek bemutatásához elengedhetetlenül szükséges.

Láthatjuk tehát, hogy a törvény szabályozása még – a későbbiek ismeretében – kezdetleges, hiányzik belőle az információs önrendelkezési jog érvényesítésének lehetősége is, azonban van egy múlhatatlan érdeme a kelet-némethoz hasonló sorsú országok jogalkotásával szemben: az, hogy néhány hónappal a szabadon választott parlament megalakítását követően megszületett.

4. A Stasi-Unterlagen-Gesetz

Az akták nem hazudnak, de nem is az igazságot mondják el. Jogtalanságuk és minden visszataszító voltuk ellenére egyúttal segítséget nyújthatnak ahhoz, hogy újra magunkra találjunk. Nem a fájdalmas igazságtól kell félni, sokkal inkább attól, hogy zökkenőmentesen napirendre térünk a dolog felett. A bánat és a harag, ami ezeknek az aktáknak az olvasásakor

elfog bennünket nem fog örökké tartani.¹⁴

Az állambiztonsági szolgálat egykori munkatársai igényt tartanak a maguk számára a jogállam alapelveire, noha éppen ők voltak azok, akik ezeket áldozataiknak nem biztosították.

Az ő visszatérítő spicliszolgálatuk nem szolgált rá a védelemre; nem tarthatnak igényt megértésre, felejtésre, vagy akár amnesztiára. De a Német Szövetségi Köztársaságban őket sem lehet méltányos eljárás és alapos vizsgálat nélkül a nyilvános ítéletnek kiszolgáltatni.¹⁵

Semmi esetre sem szabad az aktákat az érintetteknek megkapniuk. Akkor nem lesz többé szomszéd, barát, kolléga. Megölik és agyonverik egymást.¹⁶

Az elzárt akták sokkal nagyobb hatalmat jelentenek, mint a megnyitottak. Az áldozatoknak joguk van tudni, hogy mit gyűjtöttek róluk jogellenesen össze. Ez fájdalmas lesz, de egyben megkönnyebbülést is hoz. Sok tekintetben pozitívumot is jelent, nevezetesen abban az esetben, amikor az áldozat valakit alaptalanul vádolt, mert ilyen is előfordult.¹⁷

Ezek az idézetek egy példa nélkül álló jogalkotási folyamat, a Német Demokratikus Köztársaság egykori Allambiztonsági Minisztériuma által hátrahagyott iratok kezelésének szabályozásáról szóló vita dokumentumai. Egy olyan bonyolult kísérleté, mely megpróbálja a kimondhatatlant szabályokba foglalni és amelyről senki nem mondhatja el, hogy gyakorlata volna benne – mondta a fent már hivatkozott beszédében Gerd Poppe.

Könnyű és egyszerre nehéz dolga is volt a jogalkotónak, amikor nekikezdett annak, hogy a diktatúra egyik legmocskosabb hagyatékának felhasználásáról szóló szabályokat megalkossa. Könnyű dolga volt annyiban, hogy a szabályok alapjait már a Volkskammer megalkotta. Ami azonban azon túl volt megalkotandó, nevezetesen az információs önrendelkezési jog érvényesülését elősegítő szabályok és a szabad, alkotmányos jogállam alapértékeinek összeegyeztetése egy a jogállam fogalmaival értelmezhetetlen jogi tárgygyal, az nem látszott egyszerű feladatnak. Bele lehet-e az államilag szított gyűlölet e dokumentumait a jogállami jogrend szabályaiba foglalni úgy, hogy a szabályok igazságosak is legyenek? Képes lesz-e elégtételt nyújtani a meghurcoltaknak és azoknak, akik évtizedeket kényszerültek megfélemlítettségben élni? Tud-e a jog garanciát adni arra, hogy ne a kollektív bűnösség vádjára telepedjen az állambiztonsági szolgálatokkal egykor együttműködőkre? Alkalmos lesz-e egy hivatal a múlttal való leszámolásra? Meghozza-e a valódi felszabadulást az akták megnyitása?

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a nyugatiak erőltették ezt a törvényt a keletiekre. Az előzőekben azonban bemutattuk, hogy éppen ellenkezőleg, a keletiek egységes és határozott politikai akarata volt az, mely rákényszerítette az össznémet jogalkotót a Stasi-Unterlagen-Gesetz (StUG) megalkotására. A politikai akarat mellett jelentős szerepet játszott a törvény sikerében az is, hogy alkalmazható és a cél elérésére alkalmas szabályokat alkotott a Bundestag. Tekintsük át ennek fényében, miről és hogyan rendelkezik a StUG.

4.1 A törvény célja és alapelvei

A törvény egészét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a Stasi iratainak kezeléséről szóló törvény egy speciális, szektorális adatvédelmi törvény. Szabályozási rendszere átfogja a személyes adatok kezelésére vonatkozó törvényi rendelkezésekkel szemben támasztott követelmények

---

14 Poppe, Gerd

Zweite und dritte Beratung der Gesetzentwürfe im Deutschen Bundestag am 14. 11. 1991.

In: Stoltenberg, Klaus: Stasi-Unterlagen-Gesetz: Kommentar

Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1992.

15 Brautigam, Hans Otto

Schlussberatung im Bundesrat am 19. 12. 1991.

u.o.

16 "... dann gibt es Mord und Totschlag."

Dresdner Morgenpost, 1990. szeptember 15.

In: Vernichten oder Offenlegen? Zur Entstehung des Stasi-Unterlagen-Gesetzes, BStU, Berlin, 1995.

17 Bergmann, Christine

In: Stoltenberg

leglényegesebb elemeit: személyi és tárgyi hatályt állapít meg, az adatok kezelésének kizárólagos célját is meghatározza és rendelkezik az érintett személyek tájékoztatási és helyesbítési jogáról. Az eredeti törvényszöveg lehetővé tette az érintettek számára adataik törlésének jogát is, azonban ezt egy későbbi módosítás – érthető iratvédelmi okokból – hatályon kívül helyezte.

A törvény a szabályozásának hatálya alá tartozó személyes adatok tekintetében elsőbbséget rendel¹⁸ más törvényekkel szemben, a szövetségi adatvédelmi törvény is csak az adatvédelmi ellenőrzés szempontjából vehető figyelembe feltéve, hogy a StUG kifejezetten nem rendeli az adatvédelmi törvény szabályait alkalmazni.

A törvény 1. § (1) bekezdése a következő négy pontban foglalja össze az egykori NDK állambiztonsági szolgálatai által hátrahagyott iratok felhasználásának célját:

- ◆ biztosítsa az egyének számára az állambiztonsági szolgálatok által róluk gyűjtött információk megismerését abból a célból, hogy fel lehessen tární az állambiztonsági szolgálatoknak a sorsukra gyakorolt befolyását;
- ◆ biztosítsa az egyének számára azt, hogy az állambiztonsági szolgálatok által róluk gyűjtött információk felhasználásával ne lehessen személyiségi jogaikban sérelmet okozni;
- ◆ biztosítsa az állambiztonsági szolgálatok tevékenységének történeti, politikai és jogi feldolgozását;
- ◆ a közszolgálati és a közszolgálaton kívüli intézmények számára az e törvényben meghatározott cél érdekében szükséges információkat rendelkezésre bocsássa.

A felsorolás taxatív, azaz kizárólag a felsorolt célokból lehet az iratokhoz hozzáférni. Az iratokban szereplő személyes és gyakran különleges adatok mennyisége és szenzitivitása egyaránt megköveteli, hogy az egyébként máshol gyakran előforduló „és amit más törvény lehetővé tesz” és hasonló jogalkotói fordulatokkal ne lehessen az adatokhoz való hozzáférés szigorán enyhíteni.

Mindenkinek joga van a szövetségi biztostól tájékoztatást kérni arról, hogy az iratok tartalmazznak-e reá vonatkozó információt. Amennyiben igen, úgy mindenkinek joga van a StUG rendelkezéseinek megfelelően az iratokról tájékoztatást, az iratokba való betekintést és az iratok kiadását kérni. A tájékoztatás, az irat-betekintés biztosítása és az iratok kiadása harmadik személyek jelentős védendő érdekét nem sértheti.

Azokat a személyes adatokat, melyeket az állambiztonsági szolgálat célirányos információszerzés, kifürkészés, vagy titkos információszerzés útján nyert, az érintettek és harmadik személyekre nézve hátrányos célból nem szabad felhasználni. Aki e törvény hatálya alá tartozó iratokból, vagy azok másolataiból az érintettek, vagy harmadik személyekre vonatkozó személyes adatot részben, vagy egészben azok hozzájárulása nélkül nyilvánosságra hoz, három évig terjedő szabadságvesztéssel, vagy pénzbüntetéssel sújtható¹⁹.

4.2 Az iratok

A törvény fogalmi meghatározása alapján irat²⁰ minden információhordozó függetlenül az adattárolás módjától, így különösen az akták, adatok, irományok, kartotékok, tervek, filmek, kép-, hang- és más felvételek, mindezek másolatai, leírásai és egyéb duplikátumai, valamint ezek felhasználásához és értékeléséhez szükséges segédletek, beleértve az automatizált adatfeldolgozáshoz használt programot is, amennyiben ezek az állambiztonsági szolgálatoktól, vagy a bűnügyi rendőrség 1. munkacsoportjától származnak, ezek birtokában található, vagy számukra felhasználás céljából átadták. Az iratok közé tartoznak a bíróságoktól és az ügyészségektől átkerült akták is.

Ez utóbbiakról szükséges tudni²¹, hogy a büntető igazságszolgáltatás aktái, melyek az

18 StUG 43. §

19 StUG 44. §

20 StUG 6. § (1)-(2)

21 Ld. Geiger, Hansjörg: Justizakten in den Beständen des ehemaligen Ministeriums für Staatssicherheit (MfS) der DDR

állambiztonsági szolgálat levéltárában találhatóak származásuk szerint két csoportra oszthatók: egyrészt azokról az anyagokról van szó, melyek az MfS eredeti illetékessége alapján, mint az NDK büntetőjogi rendszerének része keletkezett, másrészt vannak akták, kartonok és egyéb anyagok, melyeket a múltban – az eljárás lezárása után – további megőrzésre az MfS átvett.

Azok az akták, melyek az MfS illetékességével összefüggésben keletkeztek, főszabály szerint a minisztérium IX főosztályára, illetve a megyei igazgatóság azonos főosztályára kerültek vissza. Az NDK büntető-eljárás törvénye 88. §-a értelmében az MfS – a belügyminisztérium és a vámigazgatás vizsgálati szervei mellett – az illetékes ügyész vezetése alatt állami vizsgálati szerv volt. Ezt a funkciót az MfS IX főosztálya és a megyei igazgatóságok IX főosztálya látta el. Az állambiztonsági szolgálat vizsgálati munkája kifejezetten kettős jellegzetességet mutat. A IX főosztály hivatalosan mint saját jogú állami vizsgálati szerv nyomozott, egyidejűleg azonban ezt a munkát "lényegében ugyanazok az ismertetőjegyek jellemezték, mint a politikai-operatív munkát" – mondja az állambiztonsági szolgálat meghatározása. Ez azt jelentette, hogy a nyomozók az MfS minden rendelkezésére álló titkosszolgálati eszközt felhasználhatták. Az MfS módszere szerint operatív úton nyert ismereteket főszabály szerint az MfS más szolgálati egységeiből is – noha azok bírósági bizonyításra nem voltak alkalmazhatók – a főosztály a kihallgatási taktika és eredményesség optimalizálására is bevethette, melyhez konspiratív eszközöket is bevetett. Így irányított a vizsgálati fogdába hálózati személyeket, ún. "cellainformátorokat", ami azt jelentette, hogy ezeket a többi foglyok kihallgatására toborozták, illetve kényszerítették.

Az ügyészség aktaállománya, mely az állambiztonsági szolgálat levéltárában található, különböző okokból került oda. Az ügyészség aktáinak bekerülését irattári technikai okok indokolták. Az NDK egyébként illetékes állami levéltárának hiányzó irattári kapacitása okából fogadta el a legfőbb ügyészség a 60-as évek végén az állambiztonsági szolgálat ajánlatát, mely szerint az ügyészség irattári anyagát az MfS-nél fogják őrizni. Vélhetőleg döntő volt az MfS politikai-operatív érdeklődése a büntetőügyek aktái iránt.

Nem tartoznak az iratok körébe azok az irományok, melyeket az állambiztonsági szolgálat mellékletekkel együtt más olyan hivatalnak, vagy intézménynek továbbított, mellyel szemben sem jogilag, sem ténylegesen nem állt fenn utasításadási joga. Szintén nem tartoznak az iratok körébe azok az iratok, melyeket más hivataloknak hatásköri, vagy más okokból át-, vagy továbbadtak, amennyiben nincs arra vonatkozó adat, hogy azzal kapcsolatban a szolgálatok intézkedést foganatosítottak volna.

Azok az iratok, melyeket 1945. május 8. előtt lezártak, és az állambiztonsági szolgálatok azt – az irattározáson kívül – más célból nem használták fel, nem tekintendők az iratanyag részének.

Végezetül nem részei az irategyüttesnek azok a tárgyak és iratok sem, melyeket az állambiztonsági szolgálatok az érintettektől és harmadik személyektől jogellenesen elkobzott, vagy visszatartott. Ezekből az irományokból az iratokat kezelő szövetségi biztos hivatala másolatot készíthet.

Van az iratoknak egy „speciális állapotban” lévő része is, az a kb. tizenhatezer zsáknyi szétszaggatott akta, melyet az állambiztonsági szolgálatok munkatársai a cég végnapjai előtt próbáltak eltüntetni (amikor más megsemmisítésre már nem volt lehetőségük). A négyben-nyolcban tépett iratokat évekig kézzel rakosgatták össze a szövetségi biztos hivatalának munkatársai, azonban az felmérhető volt, hogy így egy évszázad sem lesz elég az akták helyreállítására. Informatikusok azonban kidolgoztak egy olyan szkennelési eljárást, mely a munka elvégzését belátható időtartamra szűkíti. A módszert 2003 végén benyújtották a Bundestagnak, alkalmazását még nem hagyták jóvá.

Minden közzolgálati intézmény köteles az iratokat kezelő szövetségi biztost az állambiztonsági szolgálatok iratainak felkutatásában támogatni. Ha a hivatal működése során ismertté válik, hogy a hivatalban az állambiztonsági szolgálatok irata (másolata, leírása, vagy

más duplikátuma) található, kötelesek azt a szövetségi biztosnak haladéktalanul jelenteni²². Ugyanez a szabály vonatkozik a közszolgálaton kívüli intézményekre és a magánszemélyekre is²³. A szövetségi biztos a közszolgálati intézmény egyetértésével betekinthez annak nyilvántartásába, irattárába és más információgyűjteményébe, ha arra utaló információ merül fel, hogy ott az állambiztonsági szolgálatok iratai találhatóak. Minden közszolgálati intézmény haladéktalanul köteles a szövetségi biztosnak – kérése alapján – a birtokában lévő állambiztonsági iratokat (másolatot, leírást, vagy más duplikátumot) kiadni. Eredeti irat csak akkor maradhat az intézmény kezelésében, ha az tevékenységének ellátásához elengedhetetlenül szükséges, ebben az esetben másolatot kell a szövetségi biztosnak kiadni. Főszabályként a feladat ellátásához szükséges iratok másolata maradhat az intézmény birtokában²⁴. Az érintettek és a harmadik személyekre vonatkozó iratokat a szövetségi és tartományi hírszerző szolgálatok hiánytalanul kötelese a szövetségi biztosnak átadni.

A szövetségi biztos betekinthez a Német Szocialista Egységpárt (SED) és a vele szövetséges pártok és tömegszervezetek irataiba. Kérélmére másolatot kell hivatala számára kiadni azokból az iratokból, melyek az állambiztonsági szolgálatok tevékenységével összefüggenek²⁵.

Magánszemélyek és a közszolgálaton kívüli intézmények azokat az állambiztonsági iratokat kötelesek a szövetségi biztosnak kiadni, melyek nem képezik a tulajdonukat; ennek bizonyítása az ő kötelezettségük. Az iratokkal együtt azok mindennemű másolatát is át kell adni. A saját tulajdonú iratokat a szövetségi biztos kérésére másolat készítése céljából kell átadni²⁶.

Azokat az állambiztonsági szolgálat által hátrahagyott iratokat, melyek esetében nincs arra utaló jel, hogy azzal kapcsolatban a szolgálatok intézkedést fogantatosítottak volna, a szövetségi biztos az illetékes hivatalnak át kell adja; ezekből az iratokból másolatot tarthat meg. Ugyanez a szabály vonatkozik azon gazdasági társaságok üzemi berendezéseire, technológiai leírásaira és környezetterhelési információira, melyek részben, vagy egészben az állambiztonsági szolgálat alárendeltségében működtek. Hasonlóan kiadandók – másolat megtartása mellett – a jelenlegi jogosultnak a telefonhálózatra és más közüzemi szolgáltatásra vonatkozó helyszínrajzok és vezetékkervek²⁷.

Aki irat-kiadási, vagy -átadási kötelezettségének nem tesz eleget, szabálysértést követ el és kb. 250.000 euróig²⁸ terjedő pénzbírsággal sújtható.

4.3 A személyek

E törvény legfontosabb személye az érintett, azaz akiről az állambiztonsági szolgálatok célirányos információszerzéssel – értve ez alatt a titkos információgyűjtést is – információt gyűjtöttek. Ez a rendelkezés nem vonatkozik az állambiztonsági szolgálatok munkatársaira és kedvezményezettjeire. Kik tehát az érintettek, akik miatt egyidőben 91.000 hivatásos és 173.000 hálózati munkatársat²⁹ kellett foglalkoztatnia a spicliminisztériumnak? Ők az ellenség: azon személyek, akik egyénileg, vagy csoportosan a szocializmus lényegétől idegen politikai-ideológiai magatartásukkal és világnézetükkel olyan eseményeket, vagy körülményeket idéznek elő, mellyel a szocialista állami és társadalmi rendet részben, vagy egészben veszélyeztetik.³⁰ Ők azok, akik az ellenséges központok, intézmények és erők által

22 StUG 7. § (1)

23 StUG 7. § (3)

24 StUG 8. §

25 StUG 10. §

26 StUG 9. §

27 StUG 11. §

28 StUG 45. §, a hatályos szöveg 500.000 márkát ír.

29 Az MfS megszüntetésekor (1989. november) adat

30 Feind (ellenség) a szocialista fogalomtár szerint

In: Das Wörterbuch des Staatssicherheit. Definitionen zur „politisch-operativen Arbeit“ (a továbbiakban: Wörterbuch)

szerk.: Suckgut, Siegfried, 2. kiadás, Berlin, Links Verlag, 1996.

politikai-ideológiai diverzió céljából a szocializmus állami és társadalmi rendjével szemben ellenséges, negatív és elégedetlen erőket összefogják. Ez a belső ellenzék nem azonos a földalatti politikai tevékenységgel, mert az ellenség a belső ellenzék kialakításával egy sokkal szélesebb személyi bázist teremt, melyben minden negatív és elégedetlen erőt össze akar fogni mindenkinek előtt attól a céltól vezérelve, hogy azt legális politikai erőként működtethesse.³¹ Az Állambiztonsági Minisztérium és előd- illetve utódszervezetei által hátrahagyott 183 ezer folyóméternyi iratanyag túlnyomó része róluk szól.

Az állambiztonsági szolgálatok munkatársainak kategóriája két csoportból áll: a hivatásos állományú és a hálózati személyekből. Hivatásos állományú személy az, aki az állambiztonsági szolgálattal hivatalos munka-, vagy szolgálati viszonyban állt, valamint a szigorúan titkos állományú tiszt is. Ők azok a szocialista személyiségek, akik egy szocialista biztonsági szerv tagjaként a munkásosztály pártjának vezetése alatt és megbízásából közvetlenül védik a munkásosztály hatalmát az osztályellenség minden felforgató célú támadásától. A csekista személyiség legjellemzőbb tulajdonsága a munkásosztályhoz és annak marxista-leninista pártjához fűződő feltétlen hűség, a Szovjetunióhoz és a testvéri országokhoz fűződő megingathatatlan barátság, határozottság, bátorság, az ellenséggel szembeni harcban áldozatkészség és gyűlölet.³² Hálózati személy az, aki az állambiztonsági szolgálatnak való információ szolgáltatásra vállalkozott, és ezt főszabályként írásban (kivételes esetben szóban) kinyilvánította. Ők voltak az MfS operatív eszközei abból a célból, hogy bizalmas kapcsolatot létesítsenek a gyanús elemekkel abból a célból, hogy e kapcsolat útján operatív jelentőségű információkat és bizonyítékokat szolgáltatassanak az ellenséges-negatív tevékenységek tervéről, előkészületeiről és végrehajtásáról, ezek eszközeiről és módszereiről, mert ezek segítségével meg lehetett akadályozni, vagy korlátozni lehetett az ellenséges-negatív tevékenységet.³³

Az állambiztonsági szolgálatok munkatársaira vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni azokra a személyekre is, akik az állambiztonsági szolgálatok munkatársaival szemben – az ő állambiztonsági szolgálatnál folytatott tevékenységük tekintetében – jogilag, vagy ténylegesen utasításadási joggal rendelkeztek, valamint azokra is, akik a bünyügyi rendőrség 1. munkacsoportjának hálózati személyeként működtek.

Kedvezményezettek azok, akiket az állambiztonsági szolgálat főként hivatásbeli, vagy más gazdasági előnyben részesített, akiket az állambiztonsági szolgálat, vagy annak intézkedése alapján a büntetőeljárás során kedvezményben részesítettek és azok, akik az állambiztonsági szolgálat tudtával, támogatásával, vagy általuk eltűrve bűncselekményt pártolt, készített elő, vagy követett el.

Harmadik személy mindenki más, akiről az állambiztonsági szolgálatok információt gyűjtöttek.

4.4 Az iratok megismerése

Mint az általános alapelvek között már ismertettük, mindenkinek joga van ahhoz, hogy a szövetségi biztostól tájékoztatást kérjen arról, hogy a feltárt iratokban szerepel-e rá vonatkozó adat. A tájékoztatást, az irat-betekintést és az iratok kiadását írásban, a személyazonosság hitelesítésével kell indítványozni. Törvényes képviselő és megbízás alapján eljáró személynek e jogosultságát is igazolnia kell. Indokolt esetben a szövetségi biztos soron kívül nyújt tájékoztatást a kérelmezőnek; a soron kívüliség az életet fenyegető súlyos betegségen kívül akkor is indokolt, ha a tájékoztatásra a kérelmezőnek rehabilitáció, vagy jóvátétel céljából, személyiségi jogainak védelme érdekében, valamint az állambiztonsági szolgálatokkal való együttműködés vádjának elhárítása céljából van szüksége. Az

31 Opposition, innere (belső ellenzék)

In: Wörterbuch

32 Persönlichkeiten, tschekistische

In: Wörterbuch

33 Operativer Vorgang; Einführung von IM

In: Wörterbuch

indítványnak tartalmaznia kell azokat az adatokat, melyek az iratok felkutatását elősegítik, az irat-betekintés okát és célját természetesen nem kell közölni.

A szövetségi biztos a kért tájékoztatást, illetve az irat-betekintést akkor is az érintettnek, a harmadik személynek, az állambiztonsági szolgálatok egykori munkatársának, vagy kedvezményezettjének biztosítja, ha az erre vonatkozó indítványt meghatalmazottja nyújtotta be. Csak abban az esetben kapja a meghatalmazott a tájékoztatást, ha erre őt a meghatalmazás kifejezetten feljogosította. A tájékoztatásnak a fellelt és feltárt irat tartalmának lényegét kell tartalmaznia.

Az iratokba való betekintést az eredeti iratokba, vagy azok másolataiba kell biztosítani. Ha az iratok az indítványozón kívül más érintettek és harmadik személyek személyes adatait is tartalmazzák, az eredeti iratba való betekintést csak akkor szabad engedélyezni, ha ahhoz a többi érintettek és harmadik személyek hozzájárultak, vagy ha a többi érintettekről és harmadik személyekről szóló információk elkülönítése nem, vagy csak indokolatlanul nagy ráfordítással volna lehetséges, és nem feltételezhető, hogy más érintettek és harmadik személyek adataik titokban maradásához fűződő érdeke az érintett e jogánál erősebb védelmet követel. Minden más esetben az irat-betekintést anonimizált másolatok útján kell biztosítani. Iratot csak olyan másolat formájában szabad kiadni, melyben minden más érintett és harmadik személy adata anonimizálva van. Az irat-betekintési jog nem terjed ki az iratok felhasználásához és értékeléséhez szükséges segédletek megismerésére kivéve, ha az iratok nem, vagy csak aránytalan ráfordítással lennének fellelhetők.

Amennyiben az indítványozónak az irat-betekintési joga gyakorlásához segítségre van szüksége, azt hitelt érdemlően kell igazolnia. A szövetségi biztos azonban a kísérőként megjelölt személy ellen indokolt esetben kifogást emelhet.

Az érintett kérheti, hogy az állambiztonsági szolgálatok fedőnévvel szereplő azon munkatársainak nevét és más azonosító adatát megismerhesse, akik az általa megtekintett, vagy másolatban megkapott iratokban akár információ szolgáltatójaként, akár értékelőjeként, vagy e munkatársak tartójaként szerepelnek.³⁴ Ugyanígy kérheti azoknak az adatait is, akik őt az állambiztonsági szolgálatok előtt írásban denunciálták feltéve, hogy a denunciació alkalmas volt arra, hogy az érintettnek hátrányt okozzon. A fedőnévvel jelölt személy adatainak megismerését külön írásban kell kérni. Az adatok csak akkor közölhetők a kérelmezővel, ha a fedőnévvel szereplő személy valóban az állambiztonsági szolgálatok munkatársa volt és az iratokból egyértelműen azonosítható. Azon személyek adatai, akik 18. életévük betöltése előtt működtek együtt az állambiztonsági szolgálattal (vagy denunciáltak) nem adhatók át feltéve, hogy e tevékenységüket 18. életévük betöltése után nem folytatták. Az átadható adatok a következők: név, születési hely és idő, valamint az esetleges (ismert) elhalálozás ideje.

A harmadik személyeket az érintettel azonos jogok illetik meg, azzal az eltéréssel, hogy e személyi körbe tartozóknak közölniük kell az információ megismeréséhez fűződő érdeküket, mivel a törvény rendelkezése szerint akkor kaphatják meg a kért tájékoztatást, ha az információ felkutatásához szükséges ráfordítás az ő információs érdekükkel arányban áll.

Az állambiztonsági szolgálatok egykori munkatársai a róluk vezetett személyi aktába díjfizetés ellenében betekintheznek és arról másolatot kérhetnek. A szövetségi biztos tájékoztatást tevékenységük módjára és lényegére, a tevékenység által érintett személyi körre, valamint a jelentések gyakoriságára vonatkozóan nyújthat. Ha az állambiztonsági szolgálatok egykori munkatársa hitelt érdemlően bizonyítja, hogy jogi érdeke fűződik hozzá, úgy az általa készített jelentésekbe betekinthez feltéve, hogy az érintettek és harmadik személyek adatainak titokban tartásához fűződő jogos érdeke ezt nem zárja ki. Ugyanezek a szabályok vonatkoznak a szolgálatok egykori kedvezményezettjeire is azzal az eltéréssel, hogy amennyiben az illetékes szövetségi, vagy tartományi hivatal úgy nyilatkozik, hogy a tájékoztatás, vagy az irat-betekintés jelentős közérdeket sértene, úgy a kérelmezőnek a szövetségi biztos nem tehet eleget.

---

34 StUG 13. § (5)

Az elhunyt, vagy eltűnt személyek közeli hozzátartozói³⁵ csak a következő meghatározott célból kérhetik az iratokból való tájékoztatást, az irat-betekintést és másolat kiadását: az eltűnt, vagy elhunyt személy rehabilitációjához, személyiségi jogai védelme érdekében – értve ez alatt azt is, hogy az állambiztonsági szolgálatokkal való együttműködés vádja alól tisztázni lehessen –, valamint annak kiderítése céljából, hogy volt-e és ha igen, milyen befolyással volt az állambiztonsági szolgálat tevékenysége az elhunyt (eltűnt) személy sorsára. A hozzátartozóknak a rokoni viszony igazolása mellett az információ felhasználásának célját is közölniük kell. Nem alkalmazható e szabály abban az esetben, ha az elhunyt másként rendelkezett, vagy ellenkező akarata más körülményekből egyértelműen felismerhető.

4.5 A kutatás szabályai

4.51 Alapelvek

A kutatás szabályait a 32. §-ban meghatározottak szerint biztosítja a törvény, ezzel biztosítja azt az 1. §-ban megfogalmazott célt, hogy az iratok hozzáférhetővé tételének az állambiztonsági szolgálatok tevékenységének történeti és politikai feldolgozását is biztosítani kell. A szabályozás minden a feldolgozásban komolyan részt venni kívánó személy és intézmény előtt megnyitja az iratok megismerésének lehetőségét, vagyis nemcsak a tudományos kutatók és kutató újságírók számára válik e szabályozás által az anyag megismerhetővé.

A jogalkotó taxatíve határozta meg az állambiztonsági szolgálat tevékenységének történeti és politikai feldolgozása céljából alkalmazható módszereket: tudományos kutatás és politikai képzés. A kutatás az az önálló, vagy csoportos szellemi-alkotó tevékenység, melynek az a célja, hogy rendszeres, módszeres és ellenőrizhető úton új ismereteket nyerjünk – áll a BStU belső használatú útmutatójában. A politikai képzés alatt a felnőttek és a fiatalok politikai képzését szolgáló tervszerűen előkészített és megszervezett olyan rendezvények értendők, melyek jelen esetben szintén az állambiztonsági szolgálatok tevékenységének megismertetését szolgálják.

A kutatási célú megismerést kérő indítványnak tartalmaznia kell egy meghatározott témát.

A történeti feldolgozás az állambiztonsági szolgálat tevékenységének a nyilvánosság számára való objektív bemutatását jelenti. A kutatási szándéknak tehát kezdettől a publikálásra kell irányulnia, céljának nem lehet pusztán csak a kérelmező számára jelentősége. Azokat az indítványokat, melyek – akár kiegészítési felhívás után – sem felelnek meg e feltételeknek, el kell utasítani. Azokat az indítványokat el kell utasítani, melyek elsődlegesen egy személyre irányuló kutatást céloznak, vagy egy meghatározott eseményt kívánnak feltárni.

4.52 A kiadható iratok

Elsőként szól a törvény azokról az iratokról, melyek személyes adatot nem tartalmaznak, ezek természetesen szabadon kiadhatók³⁶. Kiadhatók azok a másolatok is, melyekben a személyes adatok anonimizálva vannak, a közismert adatokat azonban nem kell kitörölni³⁷. Közismertnek tekintendők e törvény alkalmazása tekintetében azok az információk, melyek a köz számára már ismertté váltak (pl. történelmi események), vagy különösebb szakmai ismeret nélkül – bárki számára hozzáférhető, megbízható forrásokból – megismerhetők. Bárki számára hozzáférhető az a forrás, amely technikailag alkalmas és állandóan rendelkezésre áll, mint például a tömegkommunikációs eszközök, lexikonok, röplapok, közkönyvtárak gyűjteményének anyagai. Közismertek azok a személyes adatok is, melyeket az állambiztonsági szolgálatok valamely nyilvánosságra hozott közleményből, publikációból, vagy bárki számára hozzáférhető forrásból szerzett, ha annak forrása az iratokból kitér. Közismertnek tekintendők az előbbieket fényében azok az adatok is, melyek csak az MfS

35 StUG 15. § (3) meghatározása: házastárs, gyermek, unoka, szülő, testvér

36 StUG 32. § (1) 1.

37 StUG 32. § (1) 2.

felszámolása után kerültek napvilágra. Minden esetben szem előtt kell azonban tartani, hogy más személyek jelentős védendő érdekét az információ nem sértheti.

A következő csoportba az állambiztonsági szolgálat munkatársainak és kedvezményezettjeinek adatait tartalmazó iratok tartoznak³⁸. Főszabályként nem adhatók ki azok az iratok, amelyek olyan személy adatait tartalmazzák, aki az állambiztonsági szolgálatokkal tizennyolcadik életévének betöltése előtt működött együtt. Egyes esetekben azonban a bizonyítás céljából szükséges lehet olyan iratok rendelkezésre bocsátása is, melyek ugyan a szolgálatokkal tizennyolcadik életévének betöltése előtt együttműködő személy adatait tartalmazzák, de az a későbbiekben használandó fedőnevet, vagy az együttműködésre való elkötelezést tartalmazza. Az érintett munkatárs hozzájárulásával az ilyenformán egyébként tilalom alá eső információk is kiadhatók. Ugyanez vonatkozik a szolgálatok által kedvezményben részesítettekre is.

Az iratok kutatási célú megismerésének szempontjából legfontosabb csoport a kortárs személyiségek, politikai tisztségviselők és közfeladatot ellátó személyek csoportja³⁹. Azok a személyes adatot tartalmazó iratok ismerhetők meg az e csoportba tartozókról, melyek e szerepük betöltésével, tisztségük, vagy feladatuk ellátásával összefügg. Minden adat esetében egyenként vizsgálandó, hogy az vajon az érintett közszereplőnek e minőségével összefüggésben keletkezett adata-e.

Az érintettek az állambiztonsági szolgálatok információszerzésének időpontjában kellett közszereplőnek lennie. Az a személy tehát, aki csak 1989 után lett képviselő, e tekintetben nem tartozik a politikai közélet szereplői közé. Azon személyek esetében, akik egyidejűleg az állambiztonsági szolgálatok munkatársai, vagy kedvezményezettjei voltak, ez utóbbiakra vonatkozó szabályok szerint kell eljárni. Amennyiben a közszereplő írásban hozzájárult, úgy az iratok a későbbiekben ismertető szabályok szerint ismerhetők meg. Ezek a szabályok az NSZK jogelődjének, az egykori NDK-nak közszereplőire és külföldiekre egyaránt vonatkoznak.

4.53 Kortárs személyiségek

Ebbe a csoportba azok a személyek tartoznak, akikre a nyilvánosság előtti szereplésük alapján a közfigyelem hosszabb-rövidebb ideig irányult. A csoportot a német joggyakorlat két részre osztja: abszolút és relatív jelentőségű személyekre.

Abszolút jelentőségű személyek azok, akiknek esetében minden közéleti szereplésükkel kapcsolatban fennáll az információs érdek. Ide tartoznak a politikai és egyházi élet személyiségei, tudósok, feltalálók, művészek, színművészek és a kiemelkedő sportolók. Magánéletük és intimszférájuk természetesen bárki máséhoz hasonlóan védett.

Relatív jelentőségű személy az, aki pusztán egy meghatározott esemény folytán került a nyilvánosság homlokterébe; esetükben csak ezen eseménnyel összefüggésben áll fenn az információs érdek. Csak azok az információk adhatók ki, amelyek azzal az érintett eseménnyel, ténnyel kapcsolatban vannak, mely a nyilvánosság figyelmét felkeltette. Az eseménnyel, ténnyel való kapcsolatot itt azonban tágan kell értelmezni (pl. a falnál meggyilkoltak, jelentős közfigyelmet kiváltó eljárások bírái, ügyészei és védői).

A nyilvánosság ebben az esetben úgy értelmezendő, hogy valamely tény, vagy esemény egy szám és személy szerint meghatározatlan kör, vagy egy nem (csak) személyes kapcsolaton alapuló nagyobb meghatározott személyi kör számára megismerhető.

4.54 A hozzájáruló nyilatkozat birtokában kiadható iratok

A hozzájáruló nyilatkozattal az érintettek és a harmadik személyek beleegyezésüket adják ahhoz, hogy az ő személyes adataikat tartalmazó iratokat a szövetségi biztos kutatási célból kiadja. E rendelkezés teszi lehetővé azt is, hogy az állambiztonsági szolgálatok munkatársai és

---

38 StUG 32. § (1) 3.

39 StUG 32. § (1) 4.

kedvezményezettjei, a kortárs személyiségek, politikai tisztségviselők és közfeladatot ellátó személyek lemondjanak az e §-ban foglalt védelemről. (18 életév betöltése előtti együttműködés, nem a hivatali tevékenységgel összefüggő információ, jelentős védelmet érdemlő információ.) Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni, hogy a hozzájárulás esetében sem szabad olyan információt kiadni, mely harmadik személyek jelentősen védendő érdekét sérti.

Az indítványozót, a témát és az érintett nevét tartalmazó hozzájáruló nyilatkozatot írásban kell megadni és azt az érintettnek alá kell írnia. A hozzájáruló nyilatkozatnak a benyújtott indítványban szereplő, konkrét témával kell kapcsolatban állnia; érvényessége főszabályként egy indítvány elbírálásának idejéig tart. Ez akkor is érvényes, ha a hozzájárulást az érintett több személynek, meghatározott személyi körnek, vagy társaságnak, mint indítványozónak adta meg. A hozzájáruló nyilatkozatot akkor szabad többször felhasználni, ha az nem tartalmaz időbeli korlátot és azt sem, hogy kizárólag csak a meghatározott témához használható fel. A hozzájárulás az érintett halálával hatályát veszti. Kétség esetén az aláírást hitelesíteni kell.

Az indítványozó kötelessége az indítványban szereplő érintett személyek hozzájárulását az indítvány benyújtásakor csatolni. Amennyiben az indítvány feldolgozása során kiderül, hogy a témához közvetlenül más személyek is kapcsolódnak, úgy az ügyintéző az indítványozóval való megbeszélés után az érintettől engedélyt kér arra, hogy címét az indítványozónak a hozzájáruló nyilatkozat megkérése céljából kiadja.

Amennyiben az érintett személy a hozzájáruló nyilatkozat megadása előtt az őt érintő aktába még nem tekintett be, és az iratok az intimszférájára, vagy a tizennyolcadik életévének betöltése előtti időszakra vonatkozó védendő információt tartalmaznak, akkor ezen információk felhasználására külön írásos hozzájárulást kell adni. Ha célszerűnek látszik, az érintettet tájékoztatni kell és indítványa esetén betekintést kell számára biztosítani.

4.55 Jelentős védendő érdek

Ezen rendelkezések alapján csak akkor szabad az iratokat felhasználni, ha az az állambiztonsági szolgálatok munkatársainak és kedvezményezettjeinek, továbbá a kortárs személyiségek, politikai tisztségviselők és közfeladatot ellátó személyek jelentős védendő érdekét nem sérti. Mérlegelendő ebben az esetben, hogy a megnevezett személyi körre vonatkozó információk védelme ne ütközzék a kutatók és a média hozzáféréseinek biztosításával, az események bemutatásának érdekével és a közvéleménynek az információk megismeréséhez fűződő érdekével. A jogalkotó által előírt mérlegelés során az alkotmány arányossági szabálya alapján a következőket kell vizsgálni: alkalmasság, szükségesség és ésszerűség.

Az iratokhoz való hozzáférés célja az állambiztonsági szolgálatok tevékenységének feldolgozása és bemutatása. A vizsgált iratoknak olyan speciális információs tartalma kell legyen, mely alkalmas és szükséges e cél eléréséhez. A magánszférába való beavatkozásnak emellett az ésszerűség határain belül kell maradnia.

A jog által védett értékek mérlegelése során az alábbi kategóriákat kell figyelembe venni: Intimszféra körébe tartozik az egészségi, testi és lelki állapot, alkohol- gyógyszer- kábítószer-függőség, szexuális élet, gondolati-szellemi világ (ld. napló, levelek), és egyéb hasonló vonzalmak és tulajdonságok. Ezen adatok esetében fennáll a jelentős védelmet érdemlő érdek. Kivételt képez az az eset, ha a szexuális viszonyt az érintettől való információszerzésre használták fel.

A magánélet körébe tartozik egyebek mellett a bűncselekmény elkövetése, büntetett előélet, szabálysértés, ha ezek nem az állambiztonsági szolgálat tevékenységével függenek össze, vagyoni és jövedelmi viszonyok, magánkörben kinyilvánított politikai és vallásos meggyőződés. Ezek az információk is az előbbi szabályhoz hasonlóan alapvetően az individuum védett szférájába tartoznak, és főszabályként nem nyilvánosak. Kivételt képez az állambiztonsági szolgálat által adott megbízás, vagy felhatalmazás alapján elkövetett

bűncselekmény, illetve az az eset, ha egy személy egy bűncselekménnyel összefüggésben került a nyilvánosság látóterébe. A pénzügyi viszonyok akkor nem védendőek, ha azok a hálózati személynek az állambiztonsági szolgálat által adott juttatásra vonatkoznak. Nem védettek a hivatásos munkatárs jövedelmére és az állambiztonsági szolgálat által biztosított látszatállásokból származó jövedelemre vonatkozó adatok sem.

Személyes adat a születési hely és idő, a lakcím és a lakásviszonyok, a szabadidős elfoglaltságok és a hobbi, a családi viszonyok (családi állapot, gyermekek száma), felekezet, párttagság, szakképzettség, nyelvtudás. Az e csoporthoz tartozó adatok esetében főszabályként nem áll fenn a jelentős védendő érdek. Ezek olyan személyi viszonyokra vonatkozó adatok, melyeknek a nyilvánosságot érintő kapcsolata van. Bizonyos esetben azonban védett lehet az ide tartozó adat is: valamely szabadidős tevékenység, vagy éppen a rendezetlen lakásviszonyok. A privát telefonszám és a pontos lakcím adatai nem nyilvánosak.

A társadalmi életben betöltött helyre vonatkozó adat az iskolai végzettség, a képzési hely, karrier, tudományos fokozat, a hivatás gyakorlására vonatkozó általános adatok, pártban és szervezetben betöltött (akár tiszteletbeli) tisztség, kitüntetés. A nevezett személyi kör esetében ezek az adatok nem védettek.

Figyelemmel kell lenni arra, hogy az állambiztonsági szolgálat gyakran jellemezte és értékelte a személyek viselkedését. Az állambiztonsági szolgálat szempontjából negatív jellemzés azonban még nem feltétlenül tekintendő védendőnek. (Pl. „X éretlen személyiség, nincs határozott osztálytudata. Inkább ellenséges és negatív beállítottságú, bűncselekményre befolyásolható.”)

4.56 A halottak adatainak védelme

E törvény hatálya alá tartozó minden irat csak abban az esetben használható fel, ha azt a törvény kifejezetten engedi. A hozzáférési jog előfeltétele, hogy a kérdéses irat a négy fő kategória (érintett, harmadik, munkatárs, kedvezményezett) valamelyikébe tartozzék. E besorolás szerint kell minden felhasználás esetén meghatározni, hogy mely információkat szabad rendelkezésre bocsátani. Főszabályként ez vonatkozik a halottak adataira is.

Ennek értelmében ezen információkhoz való hozzáférés éppúgy korlátozott, ahogy a még élők adataihoz való hozzáférés. Amennyiben az érintett, vagy harmadik személy még életében nem adott felhatalmazást a felhasználásra, az ő adataikat anonimizálni kell. Ha kortárs személyiségről, politikai tisztségviselőről és közfeladatot ellátó személyről van szó, a mérlegelés során figyelemmel kell lenni arra, hogy a védendő érdek a kegyeleti jog („halál utáni személyiségvédelem⁴⁰”) alapján redukálódik. A szövetségi alkotmánybíróság több határozatában kifejtette, hogy az általános személyiségi jog a halál után nem hat tovább, mivel személyiségi joga csak élő személynek lehet. Ennél fogva a nevezett személyi körben is figyelemmel kell lenni arra, hogy az utódok (hátramaradottak) személyiségi jogait is érintheti a kiadott információ, valamint az általános emberi méltóságot tiszteletben kell tartani, mert az a halállal nem enyészik el.

A hátramaradottak személyiségi jogaihoz tartozik az elhunyt emlékének bizonyos mértékű védelme is, azonban ez nem mehet el addig, hogy a hazugságot védendőnek kelljen tekinteni. Az elhunyt méltóságának védelme főként a megalázás és a becsmérlés ellen biztosít védelmet. Figyelembe kell azt is venni, hogy az emberi méltóságot érintő információ nem feltétlenül jelent egyúttal sérelmet is.

A kegyeleti jog évtizedek multával az emlékek elhalványulásával elenyészik.

4.57 Az emberi jogok megsértése

Az állambiztonsági szolgálatok munkatársainak és kedvezményezettjeinek, továbbá a kortárs személyiségek, politikai tisztségviselők és közfeladatot ellátó személyek esetében az iratok kiadásakor szükséges mérlegelésnél a szolgálatok tevékenységének feldolgozásához fűződő érdek mellett figyelembe kell venni azt, hogy az információszerzés az emberi jogok

40 Postmortaler Persönlichkeitsschutz

nyilvánvaló megsértésén alapul-e. Itt nemcsak az iratok tartalmát kell alapul venni, hanem az állambiztonsági szolgálatok információszerzésének módját is.

Emberi jognak azokat a jogokat tekintjük, melyek minden embert megilletnek függetlenül állami, társadalmi, családi hovatartozásától, hivatásától, vallásától, és pusztán annál fogva léteznek, hogy az illető embernek született. Ugyanez érvényes olyan más jegyekre is, mint a bőrszín, nem, nyelv, politikai nézet, vagy világnézeti hovatartozás, nemzetiség. Az ENSZ 1948-ban, az Európa Tanács 1950-ben foglalta össze nyilatkozatban az emberi jogok védelmének szükségességét. A helsinki zárónyilatkozatot 1975-ben az NDK is aláírta, és ezzel kötelezte magát arra, hogy az alapvető emberi jogok és szabadságok érvényesülését biztosítja és elősegíti. Az európai emberi jogi kartában meghatározott alapjogok, melyek az információszerzés módját tekintve figyelembe veendő, a következők: az élet és az emberi méltóság, a kínzás, az embertelen, vagy megalázó büntetés és bánásmód, a szabadsághoz és biztonsághoz való jog, a tisztességes eljáráshoz való jog, a magán- és családi élet védelme, a véleménynyilvánítás szabadsága.

A jogállami értelmezés szerint minden olyan információszerzés, melyet nem törvény rendel el, alkotmányellenes, ennél fogva az állambiztonsági szolgálatok által gyűjtött információk túlnyomó többsége jogsértőnek és jogellenesnek tekintendő. A jogalkotó ennek tudatában alkotta meg a törvényt és engedte az iratok feldolgozását és a törvény szabta szűk keretek közötti felhasználását.

Mivel a StUG 5. módosítása az információszerzés módját is az iratok kiadásáról való döntés kritériumaként írta elő, három fő csoportba sorolhatjuk a megítélés szempontjából fontos tényeket: általános jogállami alapelvek megsértése, levél-, postai és távközlési titok megsértése, továbbá a magánlakás sérthetlensége és a közvetlen kényszer, valamint az emberi jogok súlyos megsértése, úgymint kínzás, vagy más, az emberi jogok védelmével ellentétes eszköz alkalmazása.

Az első csoportba tartozik az állambiztonsági szolgálatok által szerzett információk közül például a készletező adatgyűjtés és a saját munkatársak által fedetten szerzett információ. Főszabályként ide tartoznak a hálózati személyek által szolgáltatott olyan információk, melyek a besúgó saját ismeretei alapulnak, és melyeket az emberi jogok súlyos megsértése nélkül szerzett (pl. kollégialis körből, szomszédokkal való beszélgetésből származó információk továbbadása). Az így megszerzett információk ugyan az érintett személy védendő érdekének körébe esnek, de ez az állambiztonsági szolgálatok tevékenységének feldolgozásához fűződő érdek ezt meghaladja.

A második csoportba tartozik például a lehallgatás, a posta felbontása, konspiratív házkutatás, betörés és a fogvatartás helyzetei. Ezekben az esetekben mindenképpen sérülnek az emberi jogok. Ugyanez vonatkozik azokra az információkra is, melyeket az MfS vizsgálati fogságában szereztek a vádlottól, mivel a vádlottak jogainak megsértése gyakorlat volt a szolgálatnál és ezt a helyzetet kihasználva jutott a szolgálat az információ birtokába. Az ilyen módon szerzett információk kiadásáról csak nagyon szigorú mérlegelés után szabad dönteni, és csak abban az esetben szabad a kutató rendelkezésére bocsátani, ha az a kutatás céljának eléréséhez elengedhetetlen és a megismeréshez fűződő információs érdek olyan jelentős, hogy az meghaladja az érintett személy ellen elkövetett súlyos sérelem ellenére is az ő védelemhez való jogát.

Mindezek mellett azonban nem adható ki a lehallgatott beszélgetések hangfelvétele és ezek szó szerinti leírata sem, továbbá a hivatásbeli titok (pl. ügyvéd, orvos, lelkész) védelme alatt álló információ sem. Ezek az információk csak anonimizálva adhatók ki.

A harmadik csoportba tartozó információk kiadása a törvény értelmében kizárt. Az emberi jogok ilyen megsértése elsősorban a fogvatartás alatti kihallgatások során történt. (A kínzást a szolgálatok a „szigorított kihallgatás” elnevezéssel illették.) Az iratok kiadásáról való döntés során a nyilvánvaló jogsértéssel szerzett információ kiadását kell megtagadni. A sérelemnek az iratból kell kitűnnie. Ha az iratban csak az információ szerepel és annak szerzési módja nincs dokumentálva, akkor az érintett személy védendő érdekét kell az állambiztonsági

szolgálatok tevékenységének érdekével szembeállítani.

Az állambiztonsági szolgálatok munkatársainak beszerzése és ellenőrzése során alkalmaztak lehallgatást, vagy zsarolást. Ezekben az esetekben csak az érintett jelentős védendő érdeke állhat szemben a kiadáshoz fűződő információs érdekekkel. Ugyanez vonatkozik a kedvezményezettekre is. Az emberi jogok súlyos megsértése útján szerzett információ kiadását az ő esetükben is meg kell tagadni. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy az emberi jogok megsértésével szerzett információk esetében is az elsődleges védelem az érintetteket és a harmadik személyeket illeti és csak utánuk következhet az állambiztonsági szolgálatok munkatársainak védelme.

*

Láthatjuk, hogy amit a magyar jogalkotó több mint egy évtizede nem képes megoldani – nevezetesen az alkotmányosság alapértékeit és a diktatúra megismeréséhez fűződő nyilvánvaló közérdeket összeegyeztetni – , azt Németországban a valóságos politikai és jogalkotói akarat különösebb probléma nélkül megoldotta. Az pedig, hogy az iratokból feltárt információk még ma is olykor felborzolják a német közvéleményt, csak bizonyítéka annak, hogy az ellenőrizetlenül működő államhatalom milyen mélyre képes süllyedni.

jogi hírek

interjúk

publikációk

vitafórum

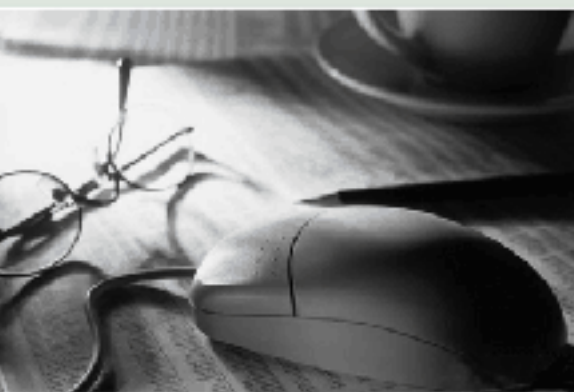
szaknévsor

jogi szakkönyv-katalógus

jogi állásbörze

szakmai rendezvények

heti hírlevél

országos ügyvédi szaknévsor

magyar, angol és német nyelven

ügyfél keres ügyvédet szolgáltatás